

ТОЛСТОВА О. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ СОМАТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено парадигматичні зв'язки соматичної лексики іспанської мови, а саме – синонімія, антонімія, меронімія (партитивні зв'язки) та гіпонімія. Крізь призму парадигматичних зв'язків аналізується фразеотвірність різних соматизмів та особливості концептуалізації частин тіла в іспанській мові.

Ключові слова: соматизм, синонім, антонім, холонім, партонім, гіпонім, гіперонім.

В статье исследуются парадигматические связи соматической лексики испанского языка, а именно – синонимия, антонимия, меронимия (партитивные связи) и гипонимия. Сквозь призму парадигматических отношений анализируется фразеотворность различных соматизмов и особенности концептуализации частей тела в испанском языке.

Ключевые слова: соматизм, синоним, антоним, холоним, партоним, гипоним, гипероним.

The article investigates paradigmatic relations of the somatic vocabulary in Spanish language, in particular, synonymy, antonymy, meronymy (partonomy) and hyponymy. The article examines fraseological potency of different somatisms and some features of the conceptualization of body parts in Spanish, taking into account the paradigmatic relations.

Key words: somatism, synonym, antonym, holonym, partonym, hyponym, hypernym.

Лексеми, що називають частини, органи й квазіоргани тіла людини, належать до найдавнішого пласта іспанської лексики, що безпосередньо пов'язаний з функціонально-чуттєвими сторонами людського буття. А отже, з одного боку, соматизми встигли отримати велику кількість переносних значень, а з іншого, є носіями культурно-національної конотації, що формувалася протягом століть.

Актуальність теми статті полягає у винятковій ролі соматизмів у лексичному фонді будь-якої мови взагалі та іспанської зокрема, оскільки саме в цій лексиці найяскравіше реалізується принцип антропометричності; це частина лексикону, що характеризується розгалуженою семантичною деривацією та фразеологією. Також варто зазначити, що такі типи парадигматичних зв'язків, як меронімія та партономія на матеріалі соматичної лексики іспанської мови не досліджувалися.

Об'єктом аналізу є лексична система іспанської мови, зокрема, семантичне поле із загальною родовою ознакою “частини тіла людини й вияви її організму”. **Предмет** дослідження – парадигматичні зв'язки соматичної лексики іспанської мови. Дослідження здійснено на матеріалі лексикографічних джерел [5; 6; 7] та творів художньої та наукової літератури ХХ століття в якості ілюстративного матеріалу.

Метою статті є класифікувати соматичну лексику іспанської мови, з огляду на різні типи парадигматичних відношень, а саме – синонімія, антонімія, меронімія та партономія; виходячи з отриманих даних зробити висновки щодо фразеотвірності різних соматизмів та виділити особливості концептуалізації частин тіла в іспанській мові.

Як відомо, лексичні одиниці будь-якої мови належать одночасно до двох планів: синтагматичного, коли їх вивчають одну відносно іншої усередині мовного ланцюга, та парадигматичного, коли лексична одиниця протиставляється іншим одиницям свого рівня, які могли б з'явитися на її місці у контексті.

Соматична лексика характеризується розгалуженими синонімічними зв'язками. Синонімія – є вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність однакового чи близького змісту у кількох знаків одного статусу (рівневого, частиномовного, тощо) [1:541]. Соматизмам найбільш притаманна стилістична синонімія, що характеризується наявністю лексем з однаковим семним складом, які різняться за сферою вживання. Тут можемо виділити кілька груп:

1. Першу групу складають синоніми, що належать до розмовного, стилю, пейоративні синоніми. Тут в багатьох випадках має місце контекстуальна синонімія, оскільки більшість одиниць утворено шляхом метафоризації первинного змісту і, позначаючи частину тіла, вони вживаються при цьому в невластивому їм непрямому значенні. Розглянемо декілька прикладів:

(1) *Ahora nos vamos, pero eso sí, óiganlo bien y no se olviden: si uno solo abre el pico, nos tiramos a toda la cuadra de verdad [8:14].*

(2) *Serrano, no la sueltes que a lo mejor se vuela. ¿Hay un voluntario? Cava la tenía por los sobacos, el Rulos le rogaba no muevas el pico que de todas maneras te lo embocan y yo le amarraba las patas [8:13].*

В прикладі (1) *pico* – синонім лексеми *boca*, і може бути замінений останньою стилістично-нейтральною одиницею без втрати змісту повідомлення. В прикладі (2) мова йде про пташку і *pico* вживається в прямому значенні “дзьоб” та не є синонімом лексеми *boca*.

Інші приклади синонімів соматизмів розмовного стилю:

Boca, labios – bocaza, pico, buzón;

Cabeza – olla, tarro, coco, azotea; jupa, melena, torre, coca, coco, chayote, ayote, chipota;

Cara – jeta, hocico, morro;

Mejilla – cachete, moflete;

Pierna – pata;

Ventre – barrigota, barriga, barrigón, panza, michelín.

До цієї групи також можемо віднести молодіжний сленг, що характеризується багатою синонімією окремих соматизмів. Як відомо, молодь – найкреативніша частина суспільства, і цю креативність вона виявляє також

у мові. Найбільше синонімів у цьому типі соціолекту мають частини тіла, пов'язані з сексуальною сферою, що пояснюється актуальністю теми сексу для молоді та потребою в евфемізації та дисфемізації. Більшість з цих одиниць утворені шляхом метафоризації первинного змісту і реалізуються як синоніми лише в контексті.

Pene – picha, gorro, pinga, garrote, tuma, banano, chuncha, animala, palo, verga, chorizo, salchichón, pico, pajarito, bate, miembro, pipí, paloma, polla, punta, guineo, gorra, estilete, cacho, mazorca, tuco, foco, chopin, rata, nepe.

Pechos – tetas, peras, melones, globos, domingas.

2. Науковий стиль. Синоніми соматизмів у науковому стилі відносяться до термінів та є складовою анатомічної термінології. Терміни, як відомо, характеризуються однозначністю, інформаційною насиченістю та містять точне концентроване і ощадливе визначення поняття. Наприклад:

La cavidad bucal está dividida por las arcadas gingivodentarias en dos partes, una periférica o vestibulo de la boca, y otra central, o cavidad bucal propiamente tal [9].

Інші приклади синонімів наукового стилю:

Boca, labios – cavidad bucal, cavidad oral;

Brazo – extremidad (miembro) superior, articulación;

Mejilla – pómulos;

Pechos – cavidad torácica, caja torácica, tórax;

Pierna – extremidad (miembro) inferior;

Ventre – cavidad abdominal, abdomen.

3. Поетичний, літературний стиль. У літературному стилі знаходимо, наприклад, такі синоніми соматизму *cara*:

Se volvió hacia el niño y le tendió una mirada larga y sólida como un puente antes de que sus labios sonrieran solos, acatando la necesidad de una sonrisa autónoma, independiente de la voluntad del rostro al que pertenecían [10:11].

A don Segundo Centeno se le avivó el semblante: aquí tiene vuesa merced a mi hija Teodomira, “la Reina del Páramo” por mejor nombre – dijo.

Інші приклади синонімів поетичного стилю:

Boca, labios – bruces;

Mejilla – carrillo;

Pechos – seno.

Ще один тип лексичної синонімії – семантичні (ідеографічні) синоніми – лексеми близькі за значенням, але не тотожні за семним складом. Вони менш приманні соматичній лексиці, проте фіксуємо деякі приклади: *Pero, en ese mismo momento, el caballo tropezó o, debido a su misma flaqueza, flexionó inesperadamente sus remos delanteros, dobló las patas traseras y quedó allí, tendido entre los tomillos, los ojos tristes, el belfo lleno de babas, resollando [11:209].* Тут *el belfo* є синонімом соматизму *labios*, проте має додаткові семи, що стосуються зовнішнього опису – “товста нижня губа”. Інші приклади: *labio – bezo (товста нижня губа), pierna – zanca (довга нога).*

Як видно, синонімія характерна переважно сомонізмам – лексемам на позначення зовнішніх частин тіла людини, у той час як іншим групам (спланхонімізми – лексеми на позначення внутрішніх органів людини, остеонімізми – назви кісток людського тіла) вона не притаманна. Наприклад, не мають синонімів такі лексеми, як *el estómago, el intestino, los pulmones, la falange*, тощо. Так само ці одиниці відзначаються низькою або нульовою частотністю використання у фразеологізмах. Це пояснюється обмеженою функціональністю цих органів в наївній анатомії, їхньою “непроявленістю”.

Антонімія притаманна соматизмам в меншій мірі. Більшість слів мови, включаючи соматизми, не містять ознаки, здатної до зіставлення, отже, антонімічні стосунки для них неможливі, проте, в переносному значенні вони можуть знайти антонім.

Таким чином, в контекстуальній антонімії антонімічні стосунки слів з прямим значенням можливі, і тоді ці пари слів несуть емпатичне навантаження і виконують особливу стилістичну функцію. Для соматизмів характерна так звана прагматична антонімія, тобто лексеми, що протиставляються в контексті, досить часто у фразеологічних зворотах.

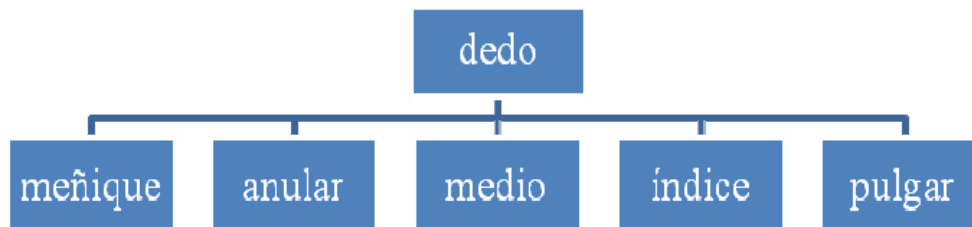
Наприклад: *En sus viajes a la ciudad le pagaba a una prostituta para que caminara desnuda sin más adorno que aquel incómodo calzado, mientras él, vestido de pies a cabeza, con abrigo y sombrero, sentado en una silla como un alto dignatario ... [12:11]* Тут *pies* та *cabeza* протиставляються на основі просторових відносин “ВЕРХ-НИЗ”. Також знаходимо протиставлення квазісоматизму *alma* та *cuerpo*, як уособлення духовного та матеріального, зокрема у пареміях: *El cuerpo se mantiene por los alimentos y el alma por las buenas acciones*.

Соматизмам притаманні парадигматичні відношення за типом частина-ціле, тобто меронімія. Крім терміна “меронімія” використовують також терміни “партитивні відношення”, “партономія”. Членування цілого на частини й позначення їх у мові – універсалія, однак кожна мова здійснює таке членування по-різному, що зумовлене специфікою етнічного сприйняття світу дійсності [1:323]. На означення найменування предмета як цілого при наявності в мові його частин послуговуємося терміном “холонім”. Для передачі поняття й імені частини – терміном “партонім”. Соматизми пов’язані між собою багатоступеневими партитивними відношеннями, тобто ієрархія меронімічних відношень є тут розгалуженою й може мати кілька рівнів, наприклад: *cuerpo* → *mano* → *dedo* → *uña*.

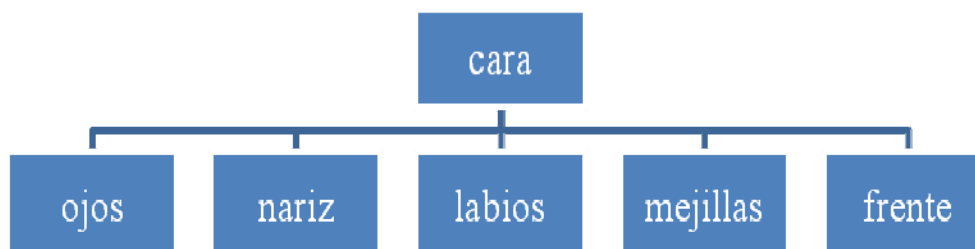
Меронімію слід відрізнити від гіпонімії, що відображає відношення рід-вид. Родове поняття є гіперонімом, а його різновиди – гіпоніми. Відношення гіпонімів один до одного називають согіпонімічними або еквонімічними. Різницю між гіпонімією та меронімією демонструють діаграми (рис. 1).

Специфіка гіпонімічних і меронімічних відношень

Гіпонімія (вид)

Меронімія (частина)

Гіпонімія притаманна лише деяким соматизмам: *diente* → *tuela*, *colmillo*, *premolar*, *canino*; *pelo* → *cabello*, *vello*. Варто зазначити, що зв'язок між гіпонімом та гіперонімом є асиметричним (*un meñique es un dedo*, *pero un dedo no es un meñique*). Гіпонім характеризується наявністю додаткових сем, тому є більш специфічний.

Явище гіпонімії пов'язано з лексичною ідеографічною синонімією, більшість груп соматичних лексем-ідеографічних синонімів перебувають також у відношеннях “гіпонім –гіперонім”.

Отже, гіпонімія й меронімія представляють парадигматичні зв'язки, проте розрізняються за типом зв'язків. Відношення “частина – ціле” є меронімією й характеризується невідчуженістю належності частини цілому. У той час, як відношення “рід-вид” характеризуються наявністю певного набору спільних ознак у всіх гіпонімів одного гіпероніму. У деяких випадках розрізнення меронімії і гіпонімії видається складним, оскільки обидва типи зв'язків відповідають принципу розподілу. Наприклад, в абстрактних поняттях (*virtud*→*honradez*), дієсловах на позначення різних видів діяльності (*coser*→*hilvanar*) важко визначити який тип відношень наявний – рід-вид чи частина-ціле.

Дослідженню меронімічних відношень присвячені роботи С. К. Роки, М. Уінстона, Р. Шаффіна, Дж. Лайонса, М. Нікітіна. Проте відношення частини й цілого досліджені, на нашу думку, недостатньо для різних лексико-

семантичних груп. Зокрема дискусійним залишається питання меж партитивної лексики у сфері номінації частин людини. У вузькому розумінні до меронімії людини відносять лише органічні складові тіла, у широкому розумінні до цієї групи так само включають фізичні характеристики людини – зріст, вагу, зовнішність, а також національність, стать, вік, родинні стосунки, сферу психічної діяльності тощо [2:115]. Для нашого дослідження продуктивним видається розгляд меронімії у вузькому значенні. Базовими типами меронімії виступають:

1) ЄДНІСТЬ → КОМПОНЕНТ (*cabeza* → *oreja, cara, pelo; ojo* → *pestaña, pupila, retina; oído* → *martillo, yunque, estribo, caracol, tímpano*).

2) МНОЖИННІСТЬ → ЕЛЕМЕНТ (*mano* → *dedos; sistema nervioso* → *nervio; sangre* → *glóbulos de sangre* ;).

3) ЄДНІСТЬ → МАТЕРІЯ (*diente* → *calcio; cerebro* → *sustancia gris*).

Перший тип меронімії є найрозповсюдженішим. Різниця між першим і другим типом полягає у тому, що множинність складається з багатьох елементів одного типу, у той час як компоненти різняться між собою (*cuero* → *cabeza, brazos, piernas*).

Найзагальнішими партонімами холоніма *persona* є *cuero* та *cabeza*, які у свою чергу є холонімами для найменувань інших частин тіла. В одній з попередніх робіт ми проводили кількісні підрахунки частотності використання різних соматизмів у фразеологізмах в іспанській мові [3]. Доцільним видається прослідкувати явище фразеотвірної потенції фразеологізмів крізь призму парадигматичних зв'язків, а саме меронімії. Розглянемо кілька найпоширеніших меронімічних рядів (у дужках вказано відсоток фразеологізмів із кожним партонімом від загальної кількості соматичних фразем для подальшого аналізу і виявлення закономірностей їхньої фразеотвірної потенції):

- 1. *Cuero* (3,2 %) → 2. *brazo* (2,5 %) → 3. *mano* (15,1 %) → 4. *dedo* (2,98 %) → 5. *uña* (2,76 %);

- 1. *Cuero* (3,2 %) → 2. *pierna* (1,6 %) → 3. *pie* (9,24 %) → 4. *talón* (0,31 %), *tobillo* (0,1 %), *pantorrilla* (0,05 %);

- 1. *Cabeza* (6,09 %) → 2. *cara* (6,96 %) → 3. *ojo* (11,5 %) → 4. *ceja* (0,35 %), *pestaña* (0,18 %), *párpado* (0,05 %);

- 1. *Cabeza* (6,09 %) → 2. *cara* (6,96 %) → 3. *boca* (7,09 %) → 4. *Lengua* (2,76 %), *diente* (1,66 %), *labio* (0,63 %).

Як видно, найпродуктивнішими є партоніми другого і третього рівнів, останні партоніми ряду (четвертий і п'ятий рівень) характеризуються низькими фразеотвірними можливостями. На позначення партонімів третього і четвертого ряду часто використовується їхній холонім, наприклад: *cerrar los ojos* (*ojos* заміняє партонім *cejas*), *poner uno los ojos en blanco* (*ojos* замість *pupilas*). Це свідчить, на нашу думку, про те, що саме за партонімами середнього рівня закріплюються в людській свідомості основні функції

організму людини, так, зокрема зір асоціюється передусім з очима, а не з зіницями, функція брати закріплена за рукою, а не за пальцями, тобто для соматизмів у межах фразеологізмів характерний метонімічний перенос ЦІЛЕ → ЧАСТИНА. Партоніми середнього рівня є також найбільш продуктивними на позначення холоніма *persona* (метонімія ЧАСТИНА ТІЛА → ЛЮДИНА), наприклад, *mano de obra, ser la mano derecha de uno* (РУКА → ЛЮДИНА), *ser el ojo derecho de alguien* (ОКО → ЛЮДИНА).

Отже, для соматизмів характерними є такі типи парадигматичних зв'язків – меронімія і синонімія, меншою мірою – гіпонімія та антонімія. Дослідження парадигматичних відношень дає змогу виділити чинники фразеотвірної потенції соматизмів – при творенні фразем використовуються переважно стилістично-нейтральні соматизми, стилістично забарвлені, як правило, відзначаються низькою фразеотвірністю; людина, як правило, обирає для переосмислення середню ланку партонімічного ряду, оскільки вона являє собою найбільш оптимальне поєднання загального й конкретного.

Перспективним вважаємо подальший аналіз парадигматичних зв'язків соматичних фразеологізмів, також дослідження полісемії соматизмів для виявлення особливостей концептуалізації частин тіла в іспанській мовній картині світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с. 2. Нишанов В. К. Феномен понимания: когнитивный анализ / В. К. Нишанов. – АН Кирг ССР, 1990. – 228 с. 3. Толстова О. Л. Соматична фразема як об'єкт мовознавчих досліджень (на матеріалі іспанської мови) / О. Л. Толстова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2006. – Вип. 7. – С. 376–380. 4. Табанакова В. Д. Логико-понятийный анализ терминологии и его прагматика / В. Д. Табанакова. – 2003. – С. 1–48.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

5. Испанско-русский фразеологический словарь: 30 000 фразеологических единиц / [Э. И. Левинтова, Е. М. Вольф, Н. А. Мовшович, И. А. Будницкая]. – М.: Рус. яз., 1985. – 1080 с. 6. Садиков А. В. Испанско-русский словарь современного употребления / А. В. Садиков, Б. П. Нарумов. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: Рус. яз., 2000 – 748 с. 7. *Diccionario español de sinónimos equivalencias e ideas afines*. – [9ª ed. ampliada y revisada]. – Barcelona: Editorial Aedos, 1978. – 443 p. 8. *Diccionario de la lengua española* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elmundo.es/diccionarios/> 8. *Vargas Llosa M. La ciudad y los perros* [Електронний ресурс] / Mario Vargas Llosa – 156 p. – Режим доступу: <http://www.hacer.org/pdf/VargasLlosa04.pdf>. 9. *Anatomía de la cavidad bucal* [Електронний ресурс] / Apuntes Otorrino. – Режим доступу: <http://escuela.med.puc.cl/paginas/publicaciones/ApuntesOtorrino/AnatomiaBucal.html> 10. *Grandes A. Los aires difíciles* / A. Grandes. – Tusquets Editores, 2002. – 600 p. 11. *Delibes M. El hereje* [Електронний ресурс] / Miguel Delibes. – 233 p. – Режим доступу: http://www.franklang.ru/Delibes_Miguel_-_El_Hereje.zip 12. *Allende I. Eva Luna* [Електронний ресурс] / I. Allende. – Режим доступу: http://www.espanol.net.ru/download/isabel_allende-eva_luna.doc.zip